

Śmierć osoby bliskiej jako podstawa roszczeń cywilnoprawnych – wybrane aspekty

---

Urszula Anna Zdanowicz

Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: 0000-0002-6015-2722

Abstract

Death of a loved one as the basis of civil law claims – selected aspects

Urszula Anna Zdanowicz in the paper *Death of a loved one as the basis of civil law claims – selected aspects* discusses civil claims based on the death of a relative. Considering the fact that, in accordance with the general principle that compensation claims are only granted to persons directly injured, the Polish legislator decided to introduce a solution to the Civil Code which would make it possible to satisfy the socially expected obligation to facilitate persons affected by a dramatic event in the form of death. A person close to returning to a fair functioning. After all, it should be emphasized that such an event may affect not only the mental state of the indirectly injured person, but it may also be associated with significant repercussions in their material conditions, often leading to a significant deterioration in their life situation. The article 446 of the Civil Code introduces four specific claims, one of which relates to compensation for non-pecuniary damage – harm, while in the remaining cases they concern compensation for pe-

---

Urszula Anna Zdanowicz, studentka czwartego roku na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Białymstoku; autorka rozdziału *Odpowiedzialność rodzica za delikty dziecka w pracy zbiorowej Koncepcje władzy rodzicielskiej*, której wydanie planowane jest w 2021 r.; w kręgu jej zainteresowań naukowych znajduje się szeroko rozumiane prawo cywilne; zajmuje się przede wszystkim prawem rzeczowym i odpowiedzialnością deliktową.

ola.brylska@gmail.com

Facta Ficta.

Journal of Theory, Narrative & Media

OPEN ACCESS

cuniary damage. Considering the fact that the analyzed code regulation makes the occurrence of the entitled person's claim dependent on the death of a close person as a result of bodily injury or causing a health disorder, it has become important to provide general information on the understanding of certain code concepts in the jurisprudence and doctrine. The research process includes an analysis of the development of the scope of legal protection granted to individuals in the event of the death of a relative, as well as considerations concerning the group of persons entitled to individual claims. It was impossible to fail to indicate how the concepts of "a close person" and "the closest family member" are understood in the judicature and science. A comprehensive analysis of the discussed issues also required paying attention to the divergences in the views of the representatives of theory and practice. The conducted research allowed for conclusions on the advisability of legal regulations aimed at protecting people suffering from trauma and material consequences resulting from the death of a loved one.

Keywords: civil claims, a death of a loved one, treatment and funeral expenses, pension, compensation, payment of damages, damage, harm

Wprowadzenie

Śmierć osoby bliskiej jest wydarzeniem bez wątpienia tragicznym. Wiąże się ona w większości przypadków z niewyobrażalnym cierpieniem, a w sytuacji, kiedy jest nagła – być może także z traumą. Nie ulega wątpliwości, iż zdarzenie takie odciska piętno nie tylko na życiu psychicznym osób bliskich, ale także często wpływa na sytuację materialną, powodując znaczne pogorszenie ich sytuacji życiowej. Wychodząc naprzeciw potrzebom wskazanego kręgu podmiotów, ustawodawca wprowadził pewne rozwiązania pozwalające w jakimkolwiek stopniu przyczynić się do ułatwienia powrotu do normalnego funkcjonowania osób dotkniętych tragicznym faktem śmierci osoby bliskiej.

Wstępne uwagi do artykułu 446 Kodeksu cywilnego

Art. 446 *Kodeksu cywilnego* (dalej: KC) przewiduje wyjątek od zasady, zgodnie z którą roszczenia odszkodowawcze przyznaje się jedynie osobom bezpośrednio poszkodowanym. Podstawą roszczeń, które przewiduje przepis omawianego artykułu jest śmierć bezpośrednio poszkodowanego, która nastąpić musi wskutek zdarzenia, z którym regulacje ustawowe wiążą odpowiedzialność odszkodowawczą *ex delicto*. Zdarzeniem tym, zgodnie z przepisem omawianego artykułu jest uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia. Przez uszkodzenie ciała rozumie się powszechnie naruszenie jego integralności pozostawiające wyraźne ślady, przy czym dotyczyć ono może, jak wskazuje Witold Czachórski (1981: 663), zarówno powłoki cielesnej (będzie to *exempli causa* rana), jak i narządów czy tkanek wewnętrznych organizmu (*exempli causa* złamanie kości). Za wywołanie rozstroju zdrowia uznaje się zaś zakłócenie funkcjonowania poszczególnych organów czy całego ich zespołu bez widocznego zewnętrznie naruszenia bądź uszkodzenia (*exempli*

causa choroba psychiczna, zatrucie). Przepis art. 446 KC przewiduje cztery przypadki roszczeń, przy czym tylko jeden z nich dotyczy naprawienia szkody niemajątkowej, zaś w przypadku pozostałych chodzi o kompensację szkody majątkowej. Zgodnie ze stanowiskiem Witolda Czachórskiego:

Przez szkodę rozumie się tu jedynie uszczerbek, jakiego poszkodowany doznaje w swych dobrach majątkowych. Uszczerbek niemajątkowy przyjęto oznaczać terminem krzywdy moralnej *sensu largo*, obejmującej zarówno cierpienia fizyczne związane z uszkodzeniem ciała czy spowodowaniem rozstroju zdrowia człowieka, jak i wynikiłe z tego tytułu lub z naruszenia innych dóbr osobistych cierpienia moralne (Czachórski 1970: 111).

Na gruncie prawa cywilnego, w ramach szkody majątkowej, wyszczególnia się szkodę na mieniu i osobie. Szkodą na mieniu określa się negatywne reperkusje naruszenia własności i innych praw majątkowych poszkodowanego, zaś szkodą na osobie – skutki naruszenia dóbr osobistych powstające w sferze majątkowej poszkodowanego (Machnikowski & Śmieja 2014). Istotnym jest, że z punktu widzenia zasadności przyznania roszczenia osobie pośrednio poszkodowanej w sytuacjach przewidzianych w omawianym przepisie, bez znaczenia pozostaje kwestia, w jakim czasie po zdarzeniu, o którym mowa, nastąpiła śmierć poszkodowanego. Konieczne jest jedynie istnienie związku przyczynowego między tym zdarzeniem a śmiercią bezpośrednio poszkodowanego zdarzeniem szkodzącym (Bieniek 2007: 504). Jak wskazuje się w doktrynie (Machnikowski & Śmieja 2014), zagadnieniem spornym jest, czy uprawnieni na gruncie art. 446 KC mogą dochodzić przewidzianych w nim roszczeń, jeżeli podmiot odpowiedzialny za szkodę spełnił jeszcze za życia bezpośrednio poszkodowanego, do jego rąk, świadczenia odszkodowawcze zmierzające do naprawienia doznanego przez niego uszczerbku. W piśmiennictwie wskazuje się, iż zrealizowanie świadczenia odszkodowawczego do rąk bezpośrednio poszkodowanego nie wyłącza możliwości dochodzenia roszczeń odszkodowawczych przez osoby pośrednio poszkodowane (Machnikowski & Śmieja 2014; Safjan 2020). W judykaturze spotkać zaś można stanowisko przeciwne, zgodnie z którym w opisanej sytuacji art. 446 KC nie znajdzie zastosowania (Sąd Najwyższy 1962; 1966b).

Zwrot kosztów leczenia i pogrzebu

Zgodnie z art. 446 § 1 KC, jeżeli wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia nastąpiła śmierć poszkodowanego, zobowiązany do naprawienia szkody powinien zwrócić koszty leczenia i pogrzebu temu, kto je poniósł. Roszczenie o ich zwrot przysługuje temu, kto faktycznie poniósł

te wydatki. Bez znaczenia pozostają powiązania takiej osoby ze zmarłym, wobec czego uprawnienie takie przysługiwać będzie nie tylko członkowi rodziny czy osobie bliskiej, ale także temu, kto bez jakiegokolwiek ciężącego na nim obowiązku poniósł koszty leczenia lub pogrzebu z pobudek czysto altruistycznych. W doktrynie wskazuje się w tym względzie (Machnikowski & Śmieja 2014), iż trudno mówić o takiej osobie jako o „pośrednio poszkodowanym”, skoro szkody *de facto* osoba taka nie ponosi, a świadczy raczej na zasadach dobrowolności. Piotr Machnikowski oraz Andrzej Śmieja podkreślają, że wydatki poniesione w takich warunkach przypominają raczej nakłady, aniżeli szkodę, co prowadzi do następującej konkluzji: gdyby nie rozwiązanie przewidziane w paragrafie pierwszym omawianego artykułu, ogólne zasady odpowiedzialności odszkodowawczej nie zapewniłyby wspomnianej osobie możliwości dochodzenia poniesionych przez nią wydatków od podmiotu odpowiadającego za zdarzenie, które doprowadziło do śmierci tego, w czym interesie były ponoszone koszty.

Jako istotne – na tle omawianej regulacji – jawi się, co należy rozumieć przez „koszty leczenia” oraz „koszty pogrzebu”. Przed wszystkim, obowiązek odszkodowawczy obejmuje jedynie wydatki uzasadnione i celowe, takie, których poniesienie jest wskazane dla przywrócenia stanu poprzedniego pacjenta, zatrzymania procesu pogarszania się jego stanu zdrowia bądź choćby zmniejszenia stopnia nasilenia tego procesu lub wydłużenia go w czasie. Nie sposób bowiem byłoby obciążać kogokolwiek pełnym obowiązkiem naprawienia szkody majątkowej w przypadku wydatków wykraczających poza zakres tych, które są celowe. Odmowa zasądzenia odszkodowania w omawianym wypadku powinna się dokonywać z powołaniem na przyczynienie się poszkodowanego do zwiększenia rozmiarów szkody¹. Do takich nadzwyczajnych wydatków zaliczyć można przykładowo cenę zakupu drogiej protezy, która nie różniłaby się jakością i funkcjonalnością od innych, stosowanych standardowo. Istotnym jest, iż cechy celowości poniesienia wydatków nie można odmówić w przypadku braku skuteczności nabytych dzięki nim świadczeń medycznych, skoro generalnie nie sposób mówić o jakiejś absolutnej gwarancji ich powodzenia (Mularski 2019; Sobolewski 2017). Do kosztów leczenia zaliczyć należy nie tylko wszelkie zabiegi lecznicze, ale i koszty odpowiedniej diety, leków, koszty rehabilitacji, przyrządów służących poprawie bytu osoby bezpośrednio poszkodowanej (takie jak *exempli causa* wózek inwalidzki, protezy, aparaty słuchowe), także wydatki poniesione na dojazdy osób bliskich odwiedzających chorego, czy

¹ Zgodnie z art. 362 KC, jeżeli poszkodowany przyczynił się do powstania lub zwiększenia szkody, obowiązek jej naprawienia ulega odpowiedniemu zmniejszeniu stosownie do okoliczności, a zwłaszcza do stopnia winy obu stron.

wynajęcie lokalu w hotelu szpitalnym przez matkę bezpośrednio poszkodowanego dziecka (Cisek & Dubis 2018)². Zaliczyć do nich można także zakup nowego samochodu przystosowanego do poruszania się nim przez osobę niepełnosprawną, a jeżeli poszkodowany przed śmiercią stał się niepełnosprawny, to odszkodowanie obejmować będzie także wydatki związane z dostosowaniem mieszkania do jego potrzeb (Sąd Najwyższy 2002b). Należy mieć na względzie, co słusznie wielokrotnie podkreśla się w doktrynie i orzecznictwie (Sąd Najwyższy 2016; Sąd Okręgowy 2013; Sobolewski 2017), iż odszkodowania nie ogranicza się do kosztów zabiegów powszechnego ubezpieczenia zdrowotnego. Nadto, uwzględnia się także opłaty za konsultacje u wybitnych specjalistów z danej dziedziny i związane z tym wydatki poniesione na dojazdy (Sąd Najwyższy 1969d). Jeżeli odpowiedzialny za szkodę wyrządzoną poszkodowanemu wypłacił do jego rąk, jeszcze za życia, odszkodowanie z tytułu kosztów leczenia, nie jest on już obowiązany do ich zwrotu osobie trzeciej, która je poniosła.

Do kosztów pogrzebu natomiast zalicza się wydatki zwyczajowo panujące w środowisku, do którego należał zmarły. Ich wysokość ogranicza się do takiej kwoty, jaka jest zazwyczaj ponoszona we wskazanej zbiorowości. W skład takich kosztów wchodzi nie tylko te związane z przewiezieniem zwłok na miejsce pochówku, kupna trumny, wieńców i innych, zwyczajowo używanych w takich wypadkach akcesoriów, nabycia i urządzenia grobu oraz wydatki związane z wystawieniem nagrobka, ale także koszty poczęstunku po uroczystości pogrzebowej, co wielokrotnie podkreślały polskie sądy (Sąd Najwyższy 1981a; Sąd Najwyższy 1982b; Sąd Apelacyjny 2008). Roszczenie o zwrot kosztów pogrzebu powstaje dopiero po ich faktycznym poniesieniu, przeto za przedwczesne uznaje się żądanie pokrycia wartości nagrobka przed jego wzniesieniem (Sąd Najwyższy 1969b; Sąd Apelacyjny 1995). Za zbyt daleko idący uważa należy pogląd wyrażony przez Sąd Najwyższy (1982) w powołanym wyżej wyroku, iżby zwrotowi miały podlegać także umiarkowane wydatki poniesione na zakup niezbędnej odzieży żałobnej, której noszenie zarówno w czasie pogrzebu, jak i przez dłuższy czas po zgonie osoby bliskiej jest zwyczajowo przyjęte w wielu środowiskach w naszym społeczeństwie. Nie sposób zaakceptować taką tezę, kiedy w pogrzebie poszkodowanego czynem niedozwolonym uczestniczyłoby kilkaset osób, a odpowiedzialnością za koszty obarczono by jedną osobę. Ze stanowiskiem wyrażonym przez Sąd Najwyższy należy się zgodzić, jeżeli dotyczyć by miało jedynie najbliższych zmarłemu osób. Koniecznym dla zrozumienia istoty odpowiedzialności zobowiązanego z art. 446 § 1 KC jest przytoczenie tezy Sądu Najwyższego (2009),

² Jak trafnie wskazuje się w doktrynie – obecność matki sprzyja bowiem terapii lub rehabilitacji małego dziecka (Cisek & Dubis 2018).

zgodnie z którą ustalając kwotę, której można żądać jako zwrot kosztów pogrzebu, nie uwzględnia się zasiłku pogrzebowego, który osoba ponosząca te koszty uzyskała z Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. Wobec tego nie ma zastosowania zasada *compensatio lucri cum damno*³, bowiem – jak wyjaśnił Sąd Najwyższy – wywołanie śmierci ubezpieczonego czynem niedozwolonym przyspiesza jedynie wypłatę zasiłku pogrzebowego, który wypłacany jest przez ZUS w przypadku śmierci ubezpieczonego. Wobec tego, byłby on wypłacony także wtedy, gdyby śmierć ubezpieczonego nie wynikała z czynu niedozwolonego. Zaliczenie zasiłku pogrzebowego na poczet należnego odszkodowania prowadziłoby do takiej sytuacji, w której osoba uprawniona z art. 446 § 1 KC znalazłaby się w sytuacji majątkowej gorszej, niż gdyby zgon ubezpieczonego nastąpił z innego powodu, niż w wyniku deliktu, skoro w takim wypadku uprawniony uzyskałby należne świadczenie z ubezpieczenia społecznego.

Prawo do renty

Renta obligatoryjna

Zgodnie z art. 446 § 2 zd. 1 KC, osoba, względem której ciążył na zmarłym ustawowy obowiązek alimentacyjny, może żądać od zobowiązanego do naprawienia szkody renty obliczonej stosownie do potrzeb poszkodowanego oraz do możliwości zarobkowych i majątkowych zmarłego przez czas prawdopodobnego trwania obowiązku alimentacyjnego. W doktrynie wskazuje się (Machnikowski & Śmieja 2014), iż określenie renty przysługującej takim osobom jako obligatoryjnej wynika z faktu, że skoro na zmarłym ciążył ustawowy obowiązek dostarczenia środków utrzymania i wychowania, to jeżeli zachodzą ku temu przesłanki, sąd musi uwzględnić roszczenie.

Uprawnionymi do żądania renty na podstawie przepisu omawianego artykułu są osoby, względem których na zmarłym ciążył obowiązek alimentacyjny z mocy przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, przy czym – jak wielokrotnie podkreślano w doktrynie i judykaturze (Bieniek 2006: 132; Machnikowski & Śmieja 2014; Sąd Najwyższy 1986a; 2007b) – nie jest istotne, czy zmarły obowiązki te wykonywał w sposób nienależyty, ani czy w ogóle faktycznie wykonywał te obowiązki. Wystarczające jest spełnienie przesłanek, od których realizacji zależało istnienie wspomnianego obowiązku. Wysokość roszczenia przysługującego uprawnionemu odpowiadać powinna wysokości roszczenia alimentacyjnego, które ta osoba mogłaby wytoczyć przeciwko zmarłemu (Cisek & Machnikowski 2014). Także czas

³ Zasada ta oznacza zaliczenie korzyści na poczet szkody.

trwania renty wiąże się ściśle z regulacjami prawa rodzinnego dotyczącymi alimentacji, dlatego prawo podmiotowe do niej wygaśnie w chwili, w której wygasłoby przeciwko zmarłemu. I tak na przykład, jak wskazał Sąd Najwyższy (1962), renta na rzecz dziecka w związku ze śmiercią jednego z rodziców powinna być zasądzona do czasu uzyskania przez niego zdolności do pracy zarobkowej (bądź też do ukończenia studiów, jeżeli dziecko bezpośrednio po ukończeniu szkoły średniej je podjęło), niezależnie od tego, czy drugie z rodziców jest w stanie je utrzymać. Nie ma znaczenia w takim wypadku również fakt, że usługi spełniane przez zmarłego rodzica są świadczone przez inne osoby, *exempli causa* przez macochę (Sąd Najwyższy 1968). W sytuacji natomiast, gdy wdowa w chwili śmierci męża była w ciąży, przysługuje jej roszczenie z art. 446 § 2 jako niezdolnej do wykonywania zatrudnienia (Sąd Najwyższy 1967). Istotnym jest z punktu widzenia ogólnospołecznego, iż do renty ma prawo także *nasciturus* poczęty, ale nieurodzony jeszcze w chwili śmierci ojca (Sąd Najwyższy 1966a).

Należy mieć również na względzie, iż skoro roszczenie o rentę obligatoryjną przysługuje wyłącznie wtedy, gdy na zmarłym rzeczywiście ciążył obowiązek alimentacyjny, to innym niż dzieciom i małżonkowi członkom rodziny zmarłego sąd będzie mógł ją przyznać wyłącznie, gdy znajdują się oni w stanie niedostatku⁴. Na gruncie regulacji wynikających z *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, małżonek nie jest obowiązany do utrzymywania współmałżonka zdolnego do pracy zarobkowej lub mającego środki utrzymania z innych źródeł, przeto – skoro nie ma on w takiej sytuacji ustawowego obowiązku alimentacyjnego – w razie śmierci, pozostały przy życiu współmałżonek nie będzie mógł dochodzić roszczenia wynikającego z art. 446 § 2 zd. 1 KC. Jak wskazuje Stanisław Garlicki (1971: 427-428), inaczej sytuacja będzie się kształtować, jeżeli małżonek zmarłego poszkodowanego przyczyniał się do utrzymywania rodziny swą pracą w gospodarstwie domowym i pieczę nad dziećmi. Skoro na zmarłym małżonku ciążył obowiązek utrzymywania pozostałego przy życiu współmałżonka, to ten ostatni ma prawo do uzyskania środków utrzymania, jeżeli nadal po śmierci zmarłego zajmuje się wychowaniem dzieci. Sąd Najwyższy stwierdził w jednym z wyroków (1960), że pozostały przy życiu małżonek ma prawo do renty przez czas konieczny do osobistego zajmowania się przez niego wychowaniem dzieci w sposób absorbujący go całkowicie ze względu na wiek poddanych jego pieczy. Nie sposób nie zgodzić się z uwagami Stanisława Garlickiego, iż nie bez znaczenia pozostaje w takim wypadku nie tylko wiek dzieci, ale także ich określone okoliczności osobiste, jak na przykład kalectwo

⁴ Przez stan niedostatku, zgodnie z ugruntowaną linią orzeczniczą, należy rozumieć taką sytuację, w której uprawniony nie może w pełni własnymi siłami, z własnych środków, zaspokoić swych usprawiedliwionych potrzeb.

czy upośledzenie, które to okoliczności wywierają również istotny wpływ na ocenę stopnia zaangażowania rodzica w jego wychowanie. W innym z kolei wyroku, Sąd Najwyższy uznał (1969a), że nie powinno być ograniczone terminem końcowym zasądzenie renty na rzecz wdowy prowadzącej gospodarstwo domowe i wychowującej większą liczbę dzieci, ze względu na fakt, iż nie jest z reguły możliwe ściśle określenie daty ich usamodzielnienia się.

Renta fakultatywna

Zgodnie z art. 446 § 2 zd. 2 KC, takiej samej renty, jak w zdaniu poprzedzającym, mogą żądać inne osoby bliskie, którym zmarły dobrowolnie i stale dostarczał środków utrzymania, jeżeli z okoliczności wynika, że wymagają tego zasady współżycia społecznego. Ma ona charakter fakultatywny z tego względu, iż dla przyznania jej nie jest wystarczający sam fakt powstania uszczerbku wynikającego z utraty faktycznego źródła alimentacji z powodu śmierci alimentującego, a konieczne jest nadto ustalenie, że przyznania renty wymagają zasady współżycia społecznego (Strugała 2019). Ustawodawca nie precyzuje bliżej, kogo należy rozumieć przez „osobę bliską”, dlatego pewne rozważania w tym kontekście zostały podjęte przez doktrynę i spotkały się z ogólną aprobatą. Wskazuje się bowiem (Garlicki 1971: 431), iż pojęcia „osoby bliskiej” nie należy łączyć z więzami krwi, a raczej z pewnym związkiem natury duchowej, jak przyjaźń czy przywiązanie. Za osoby bliskie uznać wobec tego należy nie tylko tych, których łączył ze zmarłym stosunek pokrewieństwa lub powinowactwa, ale i osoby pozostające z nim w faktycznym pożyciu. W szczególności, roszczenie wynikające z przepisu omawianego artykułu przysługiwać będzie konkubinie i konkubentowi (Safjan 2015). Osobą bliską może być także przyjaciel, jeżeli tylko zmarły stale i dobrowolnie dostarczał mu środków utrzymania. W doktrynie wskazuje się również, iż przepis omawianego artykułu może mieć zastosowanie także w odniesieniu do partnera zmarłego będącego osobą tej samej płci (Cisek & Machnikowski 2014; Safjan 2018), co nie powinno zresztą budzić wątpliwości, skoro od wielu lat w doktrynie i orzecznictwie funkcjonuje podobne stanowisko w przypadku możliwości wstąpienia w stosunek najmu osoby pozostającej we wspólnym pożyciu ze zmarłym najemcą lokalu mieszkalnego.

Bezwzględną przesłanką powstania roszczenia o rentę fakultatywną jest stałe i dobrowolne dostarczanie przez zmarłego środków utrzymania osobie bliskiej. Wobec tego nie może być to działanie jedynie sporadyczne, a musi trwać przez pewien – bliżej nieokreślony – czas. Nie sposób bowiem wskazać jakiegoś konkretnego przedziału czasowego, który to uzasadniałby zasądzenie renty. Każdorazowo przesłanka ta musi być przez sąd badana

w odniesieniu do konkretnego przypadku i na podstawie całokształtu okoliczności faktycznych. Z całą pewnością należy jednak stwierdzić, iż nie będzie uprawniać osoby bliskiej do renty jednorazowej, czy też nawet kilkukrotne otrzymanie od zmarłego jakiegoś prezentu, bądź to w postaci pewnej sumy pieniężnej, bądź tym bardziej w wypadku darowania pewnego przedmiotu, jak *exempli causa* telefonu. W doktrynie wskazuje się (Mularski 2019), że stałe dostarczanie środków utrzymania nie wymaga, by środki te były dostarczane codziennie, cotygodniowo lub comiesięcznie, wystarcza bowiem dostarczanie ich w mniej więcej równych okresach, uzasadnionych charakterem zaspokajanej przez nie potrzeby życiowej. Dobrowolne dostarczanie środków utrzymania oznacza czynienie tego przez zmarłego bez jakiegokolwiek obowiązku prawnego. Konieczne jest także podjęcie decyzji zmarłego poszkodowanego w sposób swobodny, wolny od ingerencji osób trzecich w postaci takich działań, jak groźba czy podstęp. Pojęcie środków utrzymania powinno być rozumiane szeroko, wobec tego nie tylko jako środki pozwalające na zaspokojenie potrzeb życia codziennego, ale i potrzebne na cele edukacyjne, kulturalne. Środki utrzymania nie muszą mieć postaci pieniężnej, a mogą być związane z czynnościami stanowiącymi pomoc przy prowadzeniu gospodarstwa rolnego (Sąd Najwyższy 1974a). Istotnym jest również to, jak wskazał Gerard Bieniek, że:

Powstanie roszczenia o rentę fakultatywną uzależnione jest od spełnienia dwóch przesłanek: po pierwsze, aby zmarły dostarczał osobom mu bliskim dobrowolnie i stale środków utrzymania; po drugie, aby za przyznaniem renty odszkodowawczej przemawiały zasady współżycia społecznego. Jeżeli chodzi o pierwszą przesłankę, to konieczne jest, aby zmarły łożył stale i dobrowolnie na rzeczywiste utrzymanie, a nie tylko w celu podniesienia stopy życiowej; poza tym – chodzi o to, iż nie jest konieczne, aby środki dostarczane przez zmarłego były jedynymi, jakie uprawniony otrzymywał (Bieniek 2006: 136).

Dla oceny, czy za roszczeniem uprawnionego o rentę przemawiają zasady współżycia społecznego, koniecznym będzie wzięcie przez sąd pod uwagę całokształtu okoliczności danego przypadku. Nie bez znaczenia pozostaną wobec tego kwestie, jak wskazuje Garlicki (1971: 432), takie jak stosunki majątkowe zmarłego oraz występującego o rentę, możliwość utrzymania się przez uprawnionego, jego stosunki rodzinne, jego odnoszenie się do zmarłego, okoliczności, które skłaniały zmarłego do dobrowolnego dostarczania środków utrzymania, a także stan majątkowy zobowiązanego. Wydaje się, że istotne znaczenie będzie miał także czas trwania świadczeń na rzecz osoby bliskiej, rodzaj tych świadczeń czy cele, w związku z którymi były one dostarczane.

Odszkodowanie z tytułu znacznego pogorszenia sytuacji życiowej

Zgodnie z art. 446 § 3 KC, sąd może przyznać najbliższym członkom rodziny zmarłego stosowne odszkodowanie, jeżeli skutek jego śmierci nastąpiło znaczne pogorszenie ich sytuacji życiowej. Nie ulega wątpliwości, iż posłużenie się przez ustawodawcę terminem „odszkodowanie” pozwala przyjąć, że na podstawie przepisu omawianego artykułu kompensacji podlegać może wyłącznie szkoda majątkowa. Pojęcie „najbliższego członka rodziny zmarłego” nie jest do końca zrozumiałe, wszak nie zostało ono przez ustawodawcę zdefiniowane. Z tego też względu, Sąd Najwyższy wskazał (1969e), że konkretyzacja najbliższego członka rodziny należy do sądu orzekającego. W doktrynie wskazuje się:

Ocena, kto jest najbliższym członkiem rodziny, zależy od okoliczności; niekoniecznie za takiego członka uznany być musi najbliższy krewny. Decydować tu będzie bliskość kontaktu danego członka rodziny ze zmarłym, stopień łączących ich uczuć, powiązania gospodarcze itp. Te elementy przeważają nad bliskością pokrewieństwa (Garlicki 1971: 474).

Z reguły najbliższym członkiem rodziny będzie małżonek, dziecko, bądź też rodzic. Stanisław Garlicki słusznie jednak podkreśla, iż nie będzie czynić zadość temu pojęciu żyjąca w separacji żona, czy też mająca własne ognisko rodzinne zamężna córka poszkodowanego. Za najbliższych członków rodziny można uznać także dziadków (Sąd Najwyższy 1970), a także dziecko poczęte za życia poszkodowanego, a urodzone już po jego zgonie (Sąd Najwyższy 1966a).

Odszkodowanie na podstawie art. 446 § 3 KC należy się jedynie w wypadku znacznego pogorszenia sytuacji życiowej najbliższych członków rodziny. Jak wskazał Sąd Najwyższy (2019), obejmuje ono wszelkie niekorzystne zmiany bezpośrednio w sytuacji materialnej najbliższych członków rodziny zmarłego, jak też zmiany w sferze dóbr niematerialnych, ale wyłącznie takie, które rzutują na ich warunki materialne, przy czym pogorszenie sytuacji życiowej polega nie tylko na pogorszeniu obecnego położenia materialnego, lecz także na utracie realnej możliwości polepszenia warunków życia w przyszłości. Istotnym jest, iż ocena zakresu pogorszenia sytuacji życiowej nie może odnosić się tylko do stanu z dnia śmierci poszkodowanego, ale musi prowadzić do porównania hipotetycznego stanu odzwierciedlającego położenie, w jakim w przyszłości znajdowałby się bliski zmarłego, do tego, w jakim znajduje się w związku ze śmiercią poszkodowanego (Sąd Apelacyjny 2020a). Śmierć bezpośrednio poszkodowanego może być przyczyną powstania różnych uszczerbków poniesionych przez inne osoby. Wskazać tu

można takie sytuacje, jak utrata spodziewanej pomocy bezpośrednio poszkodowanego w przypadku choroby, utrata możliwości uzyskania pomocy przy prowadzeniu gospodarstwa rolnego, przy opiece nad dziećmi. Za pogorszenie sytuacji życiowej Sąd Najwyższy uznał śmierć dorastającego syna, na którego pomoc materialną mogli w najbliższej przyszłości liczyć rodzice (Sąd Najwyższy 1969c), a także śmierć innej osoby bliskiej, z którą związana była realizacja planów życiowych mających poprawić warunki materialne (Sąd Najwyższy 1974b). Z kolei Sąd Apelacyjny w Białymstoku (2020a) wskazał, że nie ma wątpliwości co do spełnienia przesłanki znacznego pogorszenia sytuacji życiowej ze względu na śmierć ojca poniesioną w wyniku wypadku samochodowego. Małoletni powodowie mieli w dacie śmierci rodzica sześć i osiem lat. W powołanej sprawie sąd uznał, iż istotne pogorszenie sytuacji życiowej małoletnich powodów wiąże się z utratą osobistych starań zmarłego o ich utrzymanie i wychowanie, w zakresie tych elementów, których nie uwzględnia renta rodzinna. Trafnie podkreślono, że to przede wszystkim doświadczenie życiowe podpowiada, iż rodzice dążą do oszczędzenia dzieciom negatywnych konsekwencji takich zdarzeń jak utrata pracy czy dochodów, poprzez ograniczanie swych własnych potrzeb, często do niezbędnego minimum. Sąd zaznaczył ponadto, że brak ojca wpłynie negatywnie także na ich dalsze życie, a to między innymi z powodu braku możliwości pokrycia kosztów wesela, darowizny na zakup pierwszego, używanego samochodu, współfinansowania pierwszego mieszkania, a także partycypowania w kosztach związanych z nauką bądź studiami w innym mieście. W kontekście omawianego tematu przytoczyć należy także rozważania Sądu Najwyższego (2002a), który stwierdził, iż śmierć małoletniego dziecka może stanowić przyczynę znacznego pogorszenia sytuacji życiowej jego rodziców nie tylko wtedy, gdy wywołała aktualny uszczerbek materialny, ale także, jeżeli ich cierpienia psychiczne osłabiły aktywność życiową, powodując utratę możliwości polepszenia warunków życia w przyszłości lub konieczność niekorzystnego ograniczenia planów życiowych.

Zadośćuczynienie pieniężne z tytułu krzywdy należne najbliższym członkom rodziny poszkodowanego

Przepis art. 446 § 4 KC przewiduje, że sąd może przyznać najbliższym członkom rodziny zmarłego odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę. Przed wejściem w życie nowelizacji z 30 maja 2008 roku⁵, krzywda spowodowana śmiercią osoby bliskiej kompen-

⁵ Dz.U. Nr 116, poz. 731.

sowana była na podstawie art 446 § 3 KC, wskutek kwalifikowania jej jako znacznego pogorszenia sytuacji życiowej. Omawiane zadośćuczynienie jawi się jako forma rekompensaty pieniężnej z tytułu szkody niemajątkowej⁶. Obejmuje ona nie tylko te cierpienia związane ze śmiercią osoby bliskiej, których najbliższy członek rodziny zmarłego już doznał, ale i takie, które mogą powstać w najbliższej przyszłości. Skoro omawiane roszczenie ma charakter kompensacyjny, nie ma wątpliwości, iż nie może mieć ono ani symbolicznego charakteru, ani też być przez sąd zasądzone w nadmiernej wysokości, co doprowadziłoby wszak do uzyskania bezpodstawnego zysku przez osobę uprawnioną. Pogląd taki był wielokrotnie akcentowany zarówno w orzecznictwie (Sąd Apelacyjny 2020; 2020c), jak i w doktrynie (Długoszewska-Kruk 2020). Termin „najbliższych członków rodziny zmarłego” rozumiany jest podobnie, jak na gruncie przepisu przewidującego możliwość uzyskania renty przez „inne osoby bliskie”. Sąd Najwyższy stwierdził w jednym z wyroków:

Pojęcie najbliższych członków rodziny, jakim posłużył się ustawodawca w art. 446 § 4 k.c. ujmowane jest w judykaturze i piśmiennictwie szeroko. Obejmuje nie tylko rodziców i dzieci, ale też inne osoby, które z uwagi na konkretny układ stosunków faktycznych pozostawały w relacjach szczególnej bliskości, niezależnie od formalnej kolejności pokrewieństwa wynikającej z przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Aby więc ustalić, czy występujący o zadośćuczynienie jest najbliższym członkiem rodziny nieżyjącego sąd powinien sprawdzić, czy istniała dostatecznie mocna więź emocjonalna pomiędzy dochodzącym roszczenia a zmarłym (Sąd Najwyższy 2014).

O tym, kto należy do kręgu najbliższych członków rodziny zmarłego decyduje wobec tego nie tyle istnienie prawnej więzi pomiędzy osobami (jak *exempli causa* stosunek pokrewieństwa), ale raczej faktyczna relacja między nimi zachodząca, na którą wpływ mają bez wątpienia takie kwestie, jak więź emocjonalna między zmarłym a uprawnionym z tytułu zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, czy choćby ich powiązania gospodarcze. Każdy przypadek określenia wysokości zadośćuczynienia za doznaną krzywdę rozpatrywany winien być indywidualnie, na podstawie całokształtu okoliczności faktycznych danej sprawy, z wykorzystaniem swobodnej oceny sądu. Nie może być jednak mowy o jakiegokolwiek dowolności sądu w tym zakresie, wszak – jak wskazał Sąd Apelacyjny w Białymstoku (2020 c) – uznaniowość poddana jest ocenie na podstawie wypracowanych w orzecznictwie kryteriów. Oceny

⁶ Przez szkodę niemajątkową rozumieć należy krzywdę moralną, która obejmuje nie tylko cierpienia fizyczne związane z uszkodzeniem ciała czy spowodowaniem rozstroju zdrowia, ale i wynikię z tego tytułu bądź też z naruszenia innych dóbr osobistych cierpienia moralne.

rozmiaru krzywdy winno dokonywać się na podstawie kryteriów obiektywnych, nie zaś jedynie na podstawie subiektywnych odczuć pokrzywdzonego. Wpływ na nią mają przede wszystkim takie kwestie, jak: dramatyzm doznań osoby bliskiej, poczucie osamotnienia i pustki, cierpienia moralne i wstrząs psychiczny wywołany śmiercią osoby najbliższej, rodzaj i intensywność więzi łączącej pokrzywdzonego ze zmarłym, wystąpienie zaburzeń będących skutkiem jego odejścia (*exempli causa* nerwicy, depresji), rola w rodzinie pełniona przez osobę zmarłą, stopień, w jakim pokrzywdzony będzie umiał się znaleźć w nowej rzeczywistości i zdolności jej zaakceptowania, leczenie doznanej traumy oraz wiek pokrzywdzonego (Sąd Apelacyjny 2020b). W kontekście omawianego tematu warto również przywołać rozważania zawarte w wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie (2020). Apelujący zarzucał Sądowi Okręgowemu rażące zawiżenie zadośćuczynienia oraz nieuwzględnienie przyczynienia powódki do powstania szkody. W przedmiotowej sprawie ustalono, iż doszło do wypadku samochodowego z winy sprawcy szkody, który nie zachował należytej ostrożności podczas jazdy i nie dostosował prędkości do panujących warunków drogowych i w obrębie skrzyżowania dróg najechał na tył stojącego przy osi jezdni samochodu osobowego sygnalizującego zamiar skrętu w lewo, wskutek którego to zdarzenia śmierć poniósł mały syn powodów. Samochód powodów nie był wyposażony w tylne pasy bezpieczeństwa, dlatego tylko jedno z dzieci znajdowało się w foteliku na przednim siedzeniu, drugie zaś – które wskutek zdarzenia poniosło śmierć – przewożone było bez fotelika na tylnym siedzeniu samochodu. Biegli wskazali, iż ze względu na mechanizm zderzenia pojazdów i głębokie wniknięcie odkształconych elementów samochodu sprawcy do wnętrza w rejonie, który zajmowało dziecko, ochronne działanie fotelika byłoby znacznie ograniczone i nie gwarantowałyby uchronienia go od śmierci. Apelujący swoje zarzuty oparł między innymi na twierdzeniu, że nie wystąpiła u powodów choroba w związku z tragicznym przeżyciem, a także, że stan psychiczny powódki uległ po upływie czasu znaczącej poprawie. Wobec tego sąd rozpoznający sprawę trafnie powołał się na wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie (2019) który wskazał, iż nie można uzależniać wysokości zadośćuczynienia za śmierć osoby bliskiej od krzywdy wyrażającej się w cierpieniu i bólu przybierających formy długotrwałych i nieprzemijających zaburzeń funkcjonowania oraz patologicznego przeżywania okresu żałoby i związanego z tym podjęcia leczenia psychologicznego lub psychiatrycznego. Ponadprzeciętna krzywda spowodowana śmiercią osoby bliskiej przybierająca postać długotrwałego i nieprzemijającego wstrząsu psychicznego, uzasadnia podwyższenie zadośćuczynienia. Niewystąpienie takich okoliczności nie może samo w sobie stanowić podstawy do obniżenia zadośćuczynienia. Z kolei upływ czasu od dnia śmierci osoby bliskiej ma

znaczenie dla oceny wysokości zadośćuczynienia w tym sensie, że ustalając jego wysokość, sąd bierze pod uwagę materiał procesowy od dnia zdarzenia szkodzącego na dzień zamknięcia rozprawy. Sam w sobie nie stanowi jednak przyczyny obniżenia zadośćuczynienia. Oczywistym jest wszak, że upływ czasu powoduje niwelowanie przeżyć w sferach psychicznej oraz psychologicznej poszkodowanego związanych ze śmiercią osoby bliskiej. Krzywda poszkodowanego przez sam ten fakt nie ulega zmniejszeniu.

Jako istotna jawi się również kwestia możliwości uznania za zasadne roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne na rzecz rodziców dziecka, które urodziło się martwe, żądanego na podstawie przepisu omawianego artykułu. W jednym z wyroków Sąd Najwyższy (2012) stwierdził, że dziecko, które urodziło się martwe może być uznane za „zmarłego” w rozumieniu art. 446 § 4 KC. Przedmiotowa sprawa dotyczyła wypadku komunikacyjnego, w wyniku, którego powódka, która była w tamtej chwili w trzydziestym czwartym tygodniu ciąży, mimo przeprowadzenia przez lekarzy cesarskiego cięcia urodziła martwe dziecko. Ustalono, że ciąża i jej rozwój przebiegały prawidłowo, a córka, w chwili śmierci, zdolna była do samodzielnego życia poza organizmem matki. Powódka początkowo znajdowała się w stanie szoku, przez kilka miesięcy stosowała leki psychotropowe i nie wróciła do pracy. Głosę krytyczną do omawianego wyroku Sądu Najwyższego sformułował Mirosław Nesterowicz (2013), w której wyraził pogląd, iż aby człowiek poniósł śmierć w rozumieniu art. 446 KC, to najpierw musi żyć choćby przez chwilę. Autor krytycznie odniósł się do rozważań Sądu Najwyższego dotyczących sformułowanych przez sąd argumentów „medycznych”. Wskazał bowiem, że jeżeli po rozdzieleniu matki i dziecka w czasie porodu, płód nie oddycha ani nie wykazuje żadnego innego znaku życia, jak czynność serca, tętnienie pępowiny lub wyraźne skurcze mięśni zależnych od woli (mięśni szkieletowych), to ma miejsce zgon płodu (martwe urodzenie). Wobec tego trudno zdaniem autora stanąć na stanowisku, zgodnie z którym każdy przypadek „rozdzielenia”, całkowitego wydalenia lub wydobycia z ustroju matki noworodka, niezależnie od czasu trwania ciąży jest „urodzeniem” w sensie prawnym. Mirosław Nesterowicz wskazał, iż zadośćuczynienie za śmierć dziecka powinno być przyznane powodom jako bezpośrednio poszkodowanym na podstawie art 445 § 1 KC. Nie sposób nie wspomnieć również o głosie aprobującej autorstwa Kingi Bączyk – Rozwadowskiej (2012), w której to autorka wskazała szereg przekonujących argumentów obrazujących istotny walor jurydyczny i praktyczny orzeczenia Sądu Najwyższego. Podniosła:

Do oceny roszczeń przewidzianych w § 4 KC nie jest zatem konieczne (ani nawet celowe) odwoływanie się do innych podstaw odpowiedzialności wskazanych art. 446 KC, zwłaszcza gdy – jak to miało miejsce w analizowanej sprawie – roszczenie

o zadośćuczynienie jest jedynym, jakie zgłaszają pośrednio poszkodowani (rodzice) w stosunku do osoby odpowiedzialnej za działania (delikt) sprawcy. W takich okolicznościach odmowa uwzględnienia roszczenia i udzielenia rodzicom ochrony z uwagi na brak zdolności prawnej ich nienarodzonego dziecka (zmarłego) wydawałaby się pozostawać w sprzeczności z założeniami art. 446 § 4 KC i niweczyć *ratio legis* tego przepisu (Bączyk – Rozwadowska 2012).

Wskazane zostało także, iż trafny jest argument Sądu Najwyższego, że przemawia za dopuszczalnością uznania dziecka poczętego za zmarłego w rozumieniu art. 446 § 4 KC, zgodnie z którym w razie tak zwanego martwego urodzenia przepisy prawa również przewidują stwierdzenie zgonu i jego adnotację w wymaganej normatywnie formie. Skoro bowiem w przepisach ustawy *Prawo o aktach stanu cywilnego* dziecko martwo urodzone traktowane jest w podobny sposób, jak osoba fizyczna, która zmarła, a akt urodzenia, ze względu na zamieszczoną w nim wzmiankę o martwym urodzeniu, pełni również funkcję aktu zgonu i określa osobiste cechy dziecka, a także fakt, iż jego sporządzenie umożliwia zorganizowanie pochówku, który – jak słusznie wskazuje autorka – dodatkowo potwierdza fakt śmierci dziecka, nie ulega wątpliwości, że dziecko poczęte może być uznane za zmarłe w rozumieniu art. 446 KC.

Podsumowanie

Ustawodawca, wprowadzając do polskiego systemu prawnego rozwiązania zawarte w art. 446 KC w istotny sposób przyczynił się do zwiększenia poczucia sprawiedliwości społecznej, które wywiera istotny wpływ nie tylko na postrzeganie przez dane zbiorowości regulacji prawnych, ale i w pewien sposób stwarza jednostkom poczucie bezpieczeństwa. Nie ulega wątpliwości, iż śmierć osoby bliskiej rzutuje w negatywny sposób na życie osób poszkodowanych tym faktem i powoduje nasilone przeżycia psychiczne. Wobec tego zasadnym jest przyjęcie, iż choć nie sposób uznać, że rekompensata pieniężna w tak tragicznej sytuacji pozwoli całkowicie uporać się ze stratą osoby bliskiej, eliminując jakiegokolwiek cierpienia psychiczne, to w pewnym stopniu jednak przyczynia się do zdjęcia z osób bliskich ciężaru majątkowego wynikającego z osobistej tragedii i pozwala na podjęcie próby zaradzenia negatywnym konsekwencjom śmierci osoby bliskiej.

Źródła cytowań

- BĄCZYK-ROZWADOWSKA, KINGA (2012), *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 9 marca 2012 r., I CSK 282/11*, OSP 2012/11/106.
- BIENIEK, GERARD (2006), *Odpowiedzialność cywilna za wypadki drogowe*, Warszawa: LexisNexis.
- BIENIEK, GERARD (2007), *Komentarz do kodeksu cywilnego, Księga trzecia – zobowiązania*, Warszawa: LexisNexis.
- CISEK, ANDRZEJ, WOJCIECH DUBIS (2014), 'Komentarz do art. 446', w: Edward Gniewek, Piotr Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa: WYDAWNICTWO C.H. BECK.
- CISEK, ANDRZEJ, WOJCIECH DUBIS (2018), 'Komentarz do art. 446', w: Edward Gniewek, Piotr Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*. Warszawa: WYDAWNICTWO C.H. BECK.
- CZACHÓRSKI, WITOLD (1970), *Prawo zobowiązań w zarysie*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- CZACHÓRSKI, WITOLD, ZBIGNIEW RADWAŃSKI (red.) (1981), *System prawa cywilnego, tom III, część 1, Prawo zobowiązań – część ogólna*, Warszawa: Ossolineum.
- DŁUGOSZEWSKA-KRUK, IWONA (2020), 'Komentarz do art. 446', w: Mariusz Załucki (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa: WYDAWNICTWO C.H. BECK.
- GARLICKI, STANISŁAW (1971), *Odpowiedzialność cywilna za nieszczęśliwe wypadki*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- MACHNIKOWSKI, PIOTR, ANDRZEJ ŚMIEJA (2014), 'Komentarz do art. 427', w: Adam Olejniczak (red.), *System prawa prywatnego*, t. 6, Warszawa: WYDAWNICTWO C.H. BECK.
- MULARSKI, KRZYSZTOF (2019), 'Komentarz do art. 444', w: Maciej Gutowski (red.), *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 353-626*, Warszawa: WYDAWNICTWO C.H. BECK.
- MULARSKI, KRZYSZTOF (2019), 'Komentarz do art. 446', w: Maciej Gutowski (red.), *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 353-626*, Warszawa: WYDAWNICTWO C.H. BECK.
- NESTEROWICZ, MIROŚLAW (2013), 'Zadośćuczynienie pieniężne na rzecz rodziców dziecka, które urodziło się martwe (art. 446 § 4 k.c.). Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 9 marca 2012 r., I CSK 282/11, PS 2013/1/108-113', online: <https://sip.lex.pl/#/publication/386041566/nesterowicz-miroslaw-zadoscuczynienie-pieniezne-na-rzecz-rodzicow-dziecka-ktore-urodzilo-sie...?cm=SREST>, [dostęp: 24.09.2021r.]

- SAFJAN, MAREK (2015), 'Komentarz do art. 446', w: Krzysztof Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz. Art. 1–449¹⁰*, Warszawa: WYDAWNICTWO C.H. BECK.
- SAFJAN, MAREK (2018), 'Komentarz do art. 446', w: Krzysztof Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz. Art. 1–449¹⁰*, Warszawa: WYDAWNICTWO C.H. BECK.
- SAFJAN, MAREK (2020), 'Komentarz do art. 446', w: Krzysztof Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny, Komentarz. Art. 1–449¹⁰*, t. I, wyd. 10, Warszawa: WYDAWNICTWO C.H. BECK
- SOBOLEWSKI, PRZEMYSŁAW (2017), 'Komentarz do art. 444', w: Konrad Osajda (red.), *Kodeks cywilny. Tom IIIA. Komentarz. Zobowiązania. Część ogólna*, Warszawa: WYDAWNICTWO C.H. BECK.
- STRUGAŁA, RADOSŁAW (2019), 'Komentarz do art. 444', w: Edward Gniewek (red.), Piotr Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa: WYDAWNICTWO C.H. BECK.
- SĄD NAJWYŻSZY (2016), *Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 19 maja 2016 r.*, III CZP 63/15, OSNC 2016/11/125.
- SĄD APELACYJNY (1995), *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 29 sierpnia 1995 r.*, I ACr 440/95, OSA 1995/6/44.
- SĄD APELACYJNY (2008), *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 9 lipca 2008 r.*, VI ACa 64/08, LEX nr 1641135.
- SĄD APELACYJNY (2019), *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 27 listopada 2019 r.*, VI ACa 44/18, LEX nr 2923472.
- SĄD APELACYJNY (2020 a), *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 22 stycznia 2020 r.*, I ACa 436/19, LEX nr 2946526.
- SĄD APELACYJNY (2020), *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 30 stycznia 2020 r.*, I ACa 178/19, LEX nr 3007961.
- SĄD APELACYJNY (2020 b), *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 28 lutego 2020 r.*, I ACa 714/19, LEX nr 2956465.
- SĄD APELACYJNY (2020), *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 18 marca 2020 r.*, I ACa 317/19, LEX nr 2956829.
- SĄD APELACYJNY (2020 c), *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 21 kwietnia 2020 r.*, I ACa 210/20, LEX nr 3030515.
- SĄD APELACYJNY (2020), *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 24 czerwca 2020 r.*, I ACa 219/19, LEX nr 3044428.
- SĄD NAJWYŻSZY (1960), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 28 stycznia 1960r.*, 4 CR 296/59, OSNPG 1961/7/29.
- SĄD NAJWYŻSZY (1962), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 kwietnia 1962 r.*, 4 CR 21/62, OSNPG 1963, nr 2, poz. 8, z glosą krytyczną Adama Szpunara.
- SĄD NAJWYŻSZY (1962), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 grudnia 1962 r.*, I PR 244/62, OSNCP 1964, nr 1, poz. 11.

- SĄD NAJWYŻSZY (1966 a), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 4 kwietnia 1966 r.*, OSNCP 158/66, nr 9 z glosą aprobującą Adama Szpunara, OSPiKA nr 12/66, s. 555-558.
- SĄD NAJWYŻSZY (1966 b), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 2 grudnia 1966 r.*, II PR 479/66, NP 1968, nr 11, s. 1688, z glosą kryt. S. Garlickiego, NP 1968, Nr 6, s. 1027.
- SĄD NAJWYŻSZY (1967), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 stycznia 1967 r.*, I PR 510/66, OSNCP 1967, nr 7-8, poz. 141.
- SĄD NAJWYŻSZY (1968), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 22 listopada 1968 r.*, I CR 434/68, OSNCP 1969, nr 11, poz. 203.
- SĄD NAJWYŻSZY (1969 a), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 stycznia 1969 r.*, II PR 597/68, OSNCP 1970, nr 2, poz. 30.
- SĄD NAJWYŻSZY (1969 b), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 marca 1969 r.*, II PR 641/68, OSNCP 1970, nr 2, poz. 33.
- SĄD NAJWYŻSZY (1969 c), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 maja 1969 r.*, II CR 128/69, OSPKiA 1970, poz. 122.
- SĄD NAJWYŻSZY (1969 d), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 czerwca 1969 r.*, II PR 217/69, OSNCP 1970, nr 3, poz. 50.
- SĄD NAJWYŻSZY (1969 e), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 grudnia 1969 r.*, II PRN 77/69, OSNC 1970/9/160.
- SĄD NAJWYŻSZY (1970), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 sierpnia 1970 r.*, II CR 313/70, OSNCP 1971, nr 3, poz. 56.
- SĄD NAJWYŻSZY (1974a), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 czerwca 1974 r.*, II CR 275/74, OSPiKA 1975, nr 5.
- SĄD NAJWYŻSZY (1974b), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 lipca 1974 r.*, I CR 361/74, OSPiKA 1975, poz. 204.
- SĄD NAJWYŻSZY (1981), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 22 stycznia 1981 r.*, II CR 600/80, LEX nr 8301.
- SĄD NAJWYŻSZY (1982), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 stycznia 1982 r.*, II CR 556/81, LEX nr 8388.
- SĄD NAJWYŻSZY (1986), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 grudnia 1986 r.*, IV CR 442/86, LEX nr 3347.
- SĄD NAJWYŻSZY (2002 a), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 października 2002 r.*, II CKN 985/00, LexPolonica.
- SĄD NAJWYŻSZY (2002 b), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 2002 r.*, II CKN 1018/00, LEX nr 75352.
- SĄD NAJWYŻSZY (2007), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 marca 2007 r.*, V CSK 459/06, LEX nr 277273.
- SĄD NAJWYŻSZY (2009), *Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 15 maja 2009r.*, III CZP 140/08, OSNC 2009, Nr 10, poz. 132.

- SĄD NAJWYŻSZY (2012), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 marca 2012 r.*, I CSK 282/11, OSNC 2012/11/130.
- SĄD NAJWYŻSZY (2014), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 czerwca 2014 r.*, V CSK 445/13, Legalis 1067200.
- SĄD NAJWYŻSZY (2016), *Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 19 maja 2016 r.*, III CZP 63/15, OSNC 2016/11/125.
- SĄD NAJWYŻSZY (2019), *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 31 maja 2019 r.*, IV CSK 149/18, LEX nr 2690294.
- SĄD OKRĘGOWY (2013), *Wyrok Sądu Okręgowego w Świdnicy z dnia 29 stycznia 2013 r.*, II Ca 926/12, LEX nr 1854826.
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Dz. U. 2020 r., poz. 1359.
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r., *Kodeks Cywilny*, Dz. U. 2020 r., poz. 1740.
- Ustawa z dnia 29 września 1986 r., *Prawo o aktach stanu cywilnego*, Dz. U. 2011 r., poz. 1264.